

PARADIJSSPEL UIT OBERUFER



Spelersversie
met woordenlijst en muzieknotatie

Vertaling: Sanne Bruinier (1875-1951)

Muziek: Leopold van der Pals (1884-1966)

Redactie: Anand Blank (Vrije Basisschool De Stroeten, Emmen)



Uitsneden uit een door Karl Julius Schröer (1825-1900) gepubliceerde afbeelding in het tijdschrift Faust (Schröer 1860). Lithografie door Karl Hermann Krabbes (1840-1920).

Legenda:

- 1. Engel*
- 2. God*
- 3. Adam*
- 4. Eva*
- 5. Duivel*

De hier niet afgebeelde figuren komen voor in het kerst- en driekoningenspel.

Gezet in Palatino Linotype

Eerste uitgave Emmen: eigen beheer, 2018

De afbeelding op de voorkant en de titelpagina is afkomstig van de site

Vrijeschoolbeweging: <https://www.vrijeschoolbeweging.nl/achtergrond/paradijsspel/>

VOORWOORD

Deze nieuwe editie van het paradijsspel uit Oberufer in de vertaling van Sanne Bruinier is gemaakt met twee hoofddoelen: het bieden van een bruikbare tekst om mee te werken en het verbinden van de tekst van Bruinier met de Duitse tekstkritische edities.

Wat het eerste doel betreft, biedt dit boekje een gemakkelijk leesbare tekst met waar nodig verklaring van woorden, die het de spelers zo gemakkelijk mogelijk maakt de tekst te begrijpen. Na de tekst volgen een beknopte woordenlijst en de muziek van de verschillende liederen. In de inleiding wordt iets verteld over de geschiedenis van het spel en over de vertaling.

Een asterisk (*) na een woord betekent dat dit woord in de woordenlijst wordt verklaard. Een dubbele asterisk (**) betekent dat een hele zin wordt toegelicht.

Voor het tweede doel zij hier verwezen naar de regiseurseditie, voorzien van een inleiding waarin het kerstspel en de vertaling worden toegelicht en alle redactionele en tekstkritische keuzes worden verantwoord. Ze bevat ook een woordenlijst met bronvermelding en een uitgebreide bibliografie.

Ik hoop dat deze uitgave adequaat voorziet in de behoeften van scholen en toneelgezelschappen. Reproductie van de tekst voor eigen gebruik is toegestaan, mits titelpagina en colofon mee worden gekopieerd en vermenigvuldigd.

Dank aan Jeroen Zijlstra voor het mogen gebruiken van zijn op spelling gemoderniseerde versie als basis voor deze uitgave.

Veel speelplezier!

Anand Blank, Driekoningen 2018

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	3
INLEIDING	6
HET PARADIJSSPEL - SPELERSTEKST	11
MUZIEK	23
WOORDENLIJST	29

INLEIDING

1. Ontstaan en speeltradities van de paradijs- en kerstspelen

Dat het paradijsspel dat voor u ligt nog opgevoerd wordt, hebben we te danken aan de Duitse taalwetenschapper Karl Julius Schröer (1825-1900) die de tekst voor het eerst heeft uitgegeven, en aan Rudolf Steiner (1861-1925) die de traditie van het opvoeren nieuw leven heeft ingeblazen. Schröer werkte in de jaren '50 van de negentiende eeuw als jonge docent en onderzoeker aan het lyceum van Preßburg in het toenmalige Oostenrijk-Hongarije. Tegenwoordig heet de stad Bratislava en is het de hoofdstad van Slowakije. Aan de oostkant van de stad ligt de wijk Prievoz. Dit was in de tijd van Schröer een dorpje dat de naam Oberufer droeg. De bevolking van het dorp bestond uit katholieke en protestantse boeren die kerkten in Preßburg. Zij voerden samen om de paar jaar rond kerst een aantal toneelstukken op. Volgens Schröer haalde de plaatselijke notabele zijn neus op voor deze opvoeringen: het spel was van en voor het volk.

Het is niet precies aan te geven waar en wanneer de spelen ontstaan zijn. Schröer noemt twee mogelijke migrantengroepen die het stuk hebben meegebracht. De eerste is de religieuze groepering van de Mährische broeders, die midden 16^e eeuw naar Bohemen zijn getrokken vanuit Duitse gebieden en zich later naar gebieden in het toenmalige Oostenrijk-Hongarije hebben verspreid. De andere groep is die van de zogenaamde Haidbauern begin 17^e eeuw vanuit het zuiden van Beieren. Over de onstaansdatum valt iets meer te zeggen. Het stuk als is vermoedelijk ontstaan in het derde kwart van de 16^e eeuw. Hiervoor zijn twee argumenten. Ten eerste is de tekst van de liederen 1, 1bis en 9 ontstaan vóór 1568, het jaar waarin zen als verzen van één lied in een liedbundel verschenen. Ten tweede is er in de tekst een aanzienlijke, bijna woordelijke overlap met het toneelstuk *Tragedia von schöpfung, fal und aufstreibung Ade auß dem paradeyß* van Hans Sachs (1494-1576) uit 1548: de liederen niet meegerekend is deze meer dan een derde.

De gang van zaken was zo: het algehele leiderschap van de spelen ging over van vader op zoon. De leider, de 'Lehrmeister', zocht na het binnenhalen van de oogst, eind oktober, een aantal jongens uit die hem geschikt leken. Degenen die uiteindelijk meededen moesten zich tijdens de periode van instuderen aan strenge regels houden: gehoorzaamheid aan de meester, niet naar de meisjes, geen alcohol en schuine taal. De meester was de enige die beschikte over een complete tekst, de jongens schreven hun rol over. Er werd dagelijks geoefend.

Op de eerste advent was de première. De groep, kompanij geheten, trok het dorp rond en ging naar de plaatselijke herberg. Daar aangekomen droeg de zogenaamde Sterrenzanger het Sterrengezang buiten voor. Vervolgens ging de hele groep naar binnen, de kompanij als eerste, daarna het publiek. Vlak na de ingang was aan beide kanten een gordijn opgehangen. De kompanij gebruikte de ruimte daarachter als

kleedkamer. De toeschouwers liepen door naar de banken die langs de andere drie wanden in een soort hoefijzervorm waren opgesteld. Terwijl de kompanij zich omkleedde trok de jongen die de duivel speelde nog een keer het dorp rond en kwam al toeterend op een koehoorn bij de mensen binnenvallen om ze naar het toneel te sturen. Als ook de laatste binnen waren begon het spel, zo rond een uur of drie 's middags. Achtereenvolgens speelden ze het kerst- en driekoningenspel die in die tijd één geheel vormden, het paradijsspel en een klucht. Dat duurde alles bij elkaar zo'n twee uur. Als er dan nog mensen waren die het nogmaals wilden zien, begon de kompanij weer van voren af aan. Vanaf de eerste advent begin december tot en met Driekoningen op 6 januari voerde de kompanij de stukken elke zon- en feestdag op, ook in de omringende dorpen.

Karl Julius Schröer heeft zeer waarschijnlijk de opvoeringen van 1853 en 1856 gezien en publiceerde zijn uitgave van de tekst in 1858. Veel later, rond 1880, werkte hij als professor in Wenen en kwam de jonge Rudolf Steiner als student bij hem op bezoek. Steiner noemt in een artikel over de spelen hoe Schröer vol vuur raakte als hij over de spelen vertelde. Op Steiner maakten Schröers verhalen grote indruk en in 1909, toen hij voorzitter was van de Duitse afdeling van de theosofische vereniging, liet hij een kort kerstspel uit de Oberpfalz (Beieren) opvoeren. Een jaar later werd het kerstspel uit Oberufer in Wenen opgevoerd door leden van de vereniging. De muziek die Leopold van der Pals bij de spelen heeft geschreven stamt uit deze tijd. Na het ontstaan van de antroposofische vereniging in 1913 werd het stuk vanaf 1915 jaarlijks in het hoofdkwartier Dornach opgevoerd. Vanaf de stichting van de eerste vrijeschool in Stuttgart in 1919 werd het ook elk jaar voor de leerlingen opgevoerd.

Steiner gebruikte de tekst van Schröer als basis, wilde deze echter het liefst omwerken om zo een "oorspronkelijke" versie te herstellen. Hiervoor, gaf hij in een lezing aan, vond hij echter nooit de tijd. Alleen in het paradijsspel heeft hij het nodige veranderd en toegevoegd, waarover hieronder meer. Steiner heeft het stuk in Dornach negen keer geregisseerd. In zijn nalatenschap zijn twee exemplaren van Schröers editie met veel aantekeningen van Steiner bewaard gebleven. Uiteindelijk gaf de antroposofische vereniging in 1938 een gedrukte tekst uit met het spel zoals het in Dornach gespeeld werd. Deze wordt in Duitstalige gebieden nog altijd veel gebruikt. Hij is bijna identiek aan die van Schröer op de toevoegingen en wijzigingen van Steiner na en het spellen van de Duitse tekst volgens een dialectale uitspraak.

Rudolf Steiner heeft in de kerstspelen, toen hij de tekst van Schröer gereed maakte voor gebruik binnen de toenmalige theosofische vereniging, een aantal veranderingen aangebracht. De bekendste is het in 1922 toevoegen van een proloog aan het paradijsspel door de zogenaamde boomzanger naar analogie van de sterrenzanger bij het kerstspel. Een andere is de splitsing van het spel rond de geboorte van Jezus in het huidige kerstspel en het driekoningenspel.

In het paradijsspel heeft Steiner op twintig plekken wijzigingen en toevoegingen aangebracht. De meeste ervan betreffen kleine wijzigingen van een woord of de spelling van Schröer. Deze zijn voor de Nederlandse vertaling van Bruinier niet relevant en worden hier niet behandeld. Hieronder volgt een overzicht van de wijzigingen die door Bruinier zijn overgenomen.

1. Toevoeging van de boomzanger aan het begin (nummering in deze editie: SI 1-SI 56). Bij Bruinier wordt lied 1 aan het begin gezongen, dan volgen tussen rr. 18-19 de tekst van de boomzanger en een herhaling van het eerste vers van lied 1 (hier genummerd SI 57-SI65).
 2. Regieaanwijzing voor r. 1 naar aanleiding van een voetnoot bij Schröer dat de kompanij tijdens het binnengaan lied 1 zingt.
 3. Toevoeging van het woord 'ons' in r. 26.
 4. Wijziging in r. 199 van het woord *große* in *rosiche*, in vertaling 'rozige'.
 5. Toevoeging tussen rr. 317-318 van een stuk tekst in navolging van opmerkingen van Schröer over een toe te voegen stuk vanuit het manuscript dat hij na optekening van de tekst in Oberufer ontdekte (nummering in deze editie: SII 1-SII 8). Het betreft een uitbreiding van de tirade die de duivel houdt.
 6. Toevoeging tussen rr. 342-343 van een stuk tekst in navolging van opmerkingen van Schröer over hetzelfde manuscript als hierboven. (nummering in deze editie: SIII 1-SIII 14). In deze passage wordt het verhaal kort herhaald.
- Een zevende wijziging in de Dornacher tekst, overgenomen door Marks, maar niet door Bruinier is de toevoeging van twee dichtregels tussen rr. 241-242 van een stukje tekst dat bij Schröer in proza tussen deze regels staat.

Naast de tekst heeft Steiner wat betreft de rolbezetting en de mise-en-scène veel veranderd. Zo spelen mannen zowel als vrouwen mee en heeft hij het stuk geschikt gemaakt voor opvoering op een podium. Voor een goede omschrijving van zijn speeltraditie zij verwezen naar de Dornacher regisseursuitgave.

Van een complete omwerking van de tekst door Steiner of anderen is het nooit gekomen. In plaats daarvan werd de tekst van verschillende manuscripten en een editie uit 1697 door Helmut Sembdner uitgegeven. Uiteindelijk kwam het tot een nieuwe editie van Rainer Marks waarbij de beschikbare handschriften, uitgaven en de wijzigingen van de hand van Steiner werden betrokken. Deze laatste editie biedt de op dit moment best beschikbare tekst. In het Paradijsspel voegt hij naar aanleiding van voetnoten bij Schröer een aantal passages toe die in de antroposofische speel-traditie niet gebruikelijk zijn.

2. Over de vertaling

Waar is de vertaling van Sanne Bruinier te plaatsen in relatie tot de Duitse tekst? Zeker is, dat ze de tekst tussen 1923 en 1927 heeft vertaald. Dat was dus ruim voor de eerste uitgave in Dornach van 1938. Niettemin zijn de meeste wijzigingen van Steiner terug

te vinden (nrs. 1-6), echter niet allemaal: de zevende wijziging die wel in de Dornacher uitgave is te vinden voegt Bruinier niet in.

Het is te vermoeden dat Bruinier de tekst van Schröer heeft gebruikt, aangevuld met persoonlijke schriftelijke of mondelinge informatie over de speelwijze in Dornach en Stuttgart, waar de eerste Duitse vrijeschool stond. Tenslotte stonden de stichters van de vrijeschool in Nederland in Den Haag in nauw contact met hun collega's uit beide plaatsen.

Bij het vertalen van de tekst volgt Bruinier de tekst tamelijk nauwgezet. Verder neemt ze ook de regieaanwijzingen uit Schröers tekst over, of die van Steiner (wijziging 2). Wat opvalt is het gebruik van een ouderwetse, ietwat 16^e eeuwse aandoende spelling. Ook het woordgebruik is bijzonder: een mengeling van Middelnederlands, vroegmodern Nederlands en Brabants dialect.

HET PARADIJSSPEL

OPENINGSLIED, BOOMDRAGER EN PROLOOG

PARADIJSSPEL

DRAMATIS PERSONAE

Boomdrager

Gabriël (engel)

God

Adam

Eva

Duivel

HET PARADIJSSPEL

Uit Oberufer bij Pressburg (Bratislava)

OPENINGSLIED

De kompanij zingt bij het binnengaan:

(nr. 1)

1. Zingen wil 'k uiter herten mijn
als 't leit in mijn gemoed,
heer laat 't mijn mond gegeven zijn
dat het u prijzen doet!
Want gij zijt onzen God
—laat af van alle spot—
die alle ding geschapen heit
en 't al bestiert naar zijn beleid,
geloofd, geloofd zij God!
2. En in het midden daar stond een boom,
met kost'lijke vrucht belâen,
die haar van God verboden wierd:
die zouden ze laten staan.
Zij en mochten die niet smaken,*
zij en mochten daaraan niet raken.
Den boom zou zijn het leven:
daaromme wil God niet en geven
de vrucht die hong* daaraan.

BOOMDRAGER

Boomdrager Goê zangersluiden mijn, kooft naderbij en ziet
wat grote vreugd en eer u deuzen dag geschiedt:
veul volleks zit bijeene alhier in deuzen zaal,
groot ende klein, die zijn gekomen altemaal*
uw spel te horen. Zo wilt rondsomme* staan
en neerstelijk* een wijl*¹ voor haarlui zingen gaan.
Toont een betamelijk en vroom gezicht,
zodat gij ze allen ook van herten sticht;
merkt* dat uw stemme zuver word' gehoord
en hertelijk klink' uw gezang ende woord.

Alevel* groeten me tevoren
 de goê gemeent, zo u wel vlijtig aan wilt horen.
 Maar laat ons 't eersten groeten God vader in zijnen troon
 en groeten me desgelijk* zijnen enigen zoon,
 mitgader* den heiligen geest hoog vereerd
 die aan ons mensen den weg ter waarheid leert.
 Groeten me tezamen heel de heilige triniteit:
 vader, zoon ende geest gedrieën in enigheid.
 Groeten me Adam en Eva in den hove
 daar me allen wel geern zouden binnen mogen.
 Groeten me ook al 't geboomt en gediert
 zo veul als in het paradijs gevonden wierd.
 En groeten me fijn neffens* de andere dieren
 De veugelkens die zo schone slaan* ende tierelieren.
 Groeten me ook het ganse firmament
 alzo God here heit gezet aan 's werlds end.
 Groeten me zeer de edele overheid;
 Groeten me meester, nu als t' allen tijd.
 Groeten me de eerwaarde geest'lijken zo goed me konnen,
 nooit en mogen me iet speulen, als zij 't niet en gonnen.
 Groeten me t'zaam de schepenen en den schout,
 De vroê raadheren naar vermogen, jong ende oud.
 Want we zullen ze algader gevoegelijk eren,
 naardien zij over ons gesteld zijn van God ons here.

En nu, goê zangersluiden mijn, vangt vlijtig aan.
 Den boom, dwelk in het midden van den hof doet staan,
 daarvan en mag niemand de vrucht niet en aanroeren,
 zo hij naar Gods gebieden 't leven wilt voeren.
 Die boom willenme ook groeten op zijn best
 met al zijne vruchten, van de eerste tot de lest.
 Die kwaaië Eva is er eenmaal van gaan eten,
 toen heit Adam — die hals — er ook van gegeten.
 Daarvuur warden ze van God verstoten meténen:
 aan deuze zaak willenme allen exempelen nemen.
 Allenig den duvel, die en willenme niet groeten,
 veur dien de lieve heer ons mag behoeden.
 We willen den bozerik in zijne steerte knijpen
 en in zijne leul'ken* haren grijpen.
 Alzo, goê zangersluiden mijn, hebt ge allen wel geheurd
 van dat t'onzer schade in 't paradijs is gebeurd.

Laat ons t'ende groeten onze leermeester goed
 en groeten me ook zijne konst en zijnen moed
 met d'welk hij onze rauwe stemmen
 zonder als te veel slaag heit tomen kennen.
 Nu weet gij wat van u begeert uw oud kompaan,
 Goe zangersluiden mijn. Zo vanget aan.

De kompanij zingt:

(nr. 1 bis)

Zingen wil 'k uiter herten mijn
 als 't leit in mijn gemoed,
 heer laat 't mijn mond gegeven zijn
 dat het u prijzen doet!
 Want gij zijt onzen God
 —laat af van alle spot—
 die alle ding geschapen heit
 en 't al bestiert na zijn beleid,
 geloofd, geloofd zij God!

PROLOOG

Gabriël

'k Treed voor u luiden zonder spot!
 Goê'n avond samen geve u God.
 Een goê'n avond ende gezegende tijd
 moog' ons van daarboven zijn toegezeid.
 Achtbare, zeer vroede,* goedgunstige heren,
 ook deugdzame vrouwen ende jonkvrouwen in alle ere.
 Wilt altegaar niet euvel duiden
 dat wij ons spel gaan tonen voor u luiden,
 en wel van Adam en Eva, en 't verhaal
 hoe ze uit het paradijs verdreven zijn eenmaal.
 Zo gij bereid zijt om ons aan te horen,
 zwijgt stil en opent wijd uw oren.

PARADIJSSPEL

De kompanij zingt tijdens de ommegang:

(nr. 2)

1. Hoe koel schijnt ons den morgen,
 de zonne leit verborgen.
 En alles wat leeft
 God ere geeft.
2. Wij komen van alzo veer gegaan
 uitet land van Babylon vandaan.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

3. Eens schiep de heer die boven troont
het wereldrijk en wat daar woont.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.
4. God schiep de ganse wijde aard',
met alle schepselen naar haar aard.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.
5. Alsook de hoge hemelstent
met zon ende maan aan 't firmament.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.
6. En maakt, als 't al geschapen is,
de mens naar zijn gelijkenis.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.
7. Wel heeft God alle werk volbracht:
den lichten dag en ook de nacht.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.
8. Adam formeert hij uitet stof
en zet hem in zijn groenen hof.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.

God

Adam, nu neemt den adem des levens
dien gij ontvâat* mit deuzen dag.
Neemt ook verstand, waardoor gij leert
dat ik u uit stof heb geformeerd.
Zo leef dan. En van stonde*¹ af aan
Gaat steevast op uw voeten staan!
Spreekt op, Adam, en zegt mij nu,
mijn schepping, hoe behaagt zij u?
Verwondert u niet de aarde wijd?
Der zonne glans en heerlijkheid?
En mijn gewelfden hemelsboog?
'k Mocht weten, Adam, oft uw oog
mit lust op al dit schone blik.

Adam O heer, hoe wijs heeft 't al beschikt
uw goddelijke majesteit.
Ook mijn heeft uw almogendheid
geschapen, zodat ik erken
hoe 'k naar uw beeld geschapen ben;
uw wil mag volgen t' allen tijd,
zoals gij mijn in 't herten leit.

God Ziet, Adam, veulderhand* gediert,
d'welk u van mijn geschonken wierd.
Ik geef het u in heerschappij
en berg en dalen nog daarbij.
Ook het gevogelt' van den hemel,
der vissen spartelend gewemel.
'k Wil met u delen het bestuur
over de ganse creatuur.
Uw woonstee hebt gij voor altijd
in mijn geplanten hof zo wijd.
Proef vrijelijk van alle bomen
daarvan de vrucht u wel bekome.
Al wat daar groeit in 't paradijs
zij u tot kostelijke spijs.
Doch wil ik, almachtig God,
u geven één gestrang gebod.
Aanziet den boom van goed en kwaad
die ginder in het midden staat:
— de allerbeste, moet ge weten—
daarvan en zult gij nimmer eten.
Ten dage dat gij u vermeet*
en de verboden boomvrucht eet,
de dood voor eeuwig zult gij smaken,*
ja in 't verderven plots geraken.
Merkt* uit hetgeen ik u gebod
dat hij die 't leven en de dood
u gaf, het alzo nemen kan.

De kompanij zingt:

(nr. 3)

9. Adam erkent die alles schiep,
hem zelfs* en elk ding in 't aanzijn riep.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.

10.Hij schonk hem al de vruchten zoet,
 begeerlijk voor 't oog, tot spijs goed.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

11.Eén boom des hofs zou hij vermijden,
 opdat hij niet mocht schade lijden.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

12.Die boom zou kennen kwaad en goed.
 God spreekt: "Dit prent in uw gemoed."
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

13.God nu deed een slaap zo diep
 op Adam vallen en hij sliep.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

14.Hij neemt, als Adam de ogen sluit,
 zijn ribbe en scheidt een vrouw daaruit.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

God

Een ribbe uit Adams lichaam bouw
 ik, hem ter hulpe, tot een vrouw.
 Adam, word wakker, wilt opstaan,
 hier neemt uw gezellinne aan.
 Zij is geschapen uit uw lijf
 mit u te delen dit verblijf;
 Zij is temet*¹ uit uw gebeent',
 dies: heb haar lief, weest trouw vereend.
 Mijn engel behoede u allerwegen,
 u volge staag mijn milde zegen.
 Weest vruchtbaar: uw nakomelingen
 vervullen 't aardrijk. Alle dingen
 zijn u, zo gij gehoorzaam zijt.

Adam

Van herten ben ik hiertoe bereid
 o heer, want gij hebt mij gegeven
 al creatuur en ook mijn leven. (*zij buigen naar elkaar, God af*)

Hoe liefelijk, Eva, op deuze wijs
 met u te wonen in 't paradijs,
 d'welk God de heer ons wilde geven
 om zo vernoegd daarin te leven
 van lasten vrij. Slechts één gebod
 gaf ons de goedertieren God.
 Ei, hoort de blije vogels kwelen,
 ziet alom het gedierte spelen.
 't Zijn bomen overal,
 veulderhand* vruchten zonder tal,
 daarvan te eten met zijn beiden
 en hoeven maar één boom te mijden.
 De beste, die in 't midden staat
 daarvan God niet en eten laat.
 Ten dage dat wij ons vermeten*
 van de verboden vrucht te eten,
 de dood voor eeuwig zulle'me smaken,*
 ja, in 't verderven plots geraken.
 Merkt* uit hetgeen ons God gebood
 dat hij, die 't leven en de dood
 ons gaf, het alzo nemen kan.

De kompanij zingt:

(No. 4)

15. Nu leefden ze vol heerlijkheid,
 elk ding was tot haar dienst bereid.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

16. Zodra de duivel zulks vernam,
 hij heimelijk geslopen kwam
 —ja, alles wat leeft
 God ere geeft—

17. al naar der slange wijze
 al in den paradijze.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

Duivel

Ik kome in het paradijs
 geslopen al naar der slange wijs.
 God schiep temet*² een mensenpaar.
 Hij sierde het zo wonderbaar
 en zette 't in zijn schoon plantsoen,
 maar ik zal zien of 'k ze daaruit kan doen.

Dies koom' ik in het paradijs
 en maak dat ze eten van de spijs.
 Hoe zullen ze alle vruchten smaken*
 en aan die éne boom niet raken?
 Adam, proeft van het sap zo rijk,
 zo wordt gij aan uw God gelijk.
 Gij, rozige Eva, neemt gerust
 deez' appel, eet naar hartenlust
 en geeft ervan aan Adam ook.

De kompanij zingt:

(No. 5)

18.Toen plukte zij den appel af
 en Eva dien te eten gaf.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

Eva

Ziet hier Adam, ik ben uw vrouw
 en gij mijn man. Ik bid, beschouw
 die schoonste daar van alle bomen,
 daarvan ik geen vrucht nooit heb genomen.
 Het lust mij voort ervan te eten.
 Adam, wilt gij de waarheid weten?
 Dit is de allerbeste spijs.
 Hier, neemt hem aan en proeft ereis*
 als gij mij mint.* Het is een lust
 dit sap te smaken.* Eet gerust!

Adam

Zo het aan mij lag, zeide ik neen,
 zo ik eet, isset om u alleen. (*bijt in de appel en smijt hem weg*)
 Ach, hoe dat 't mijn gemoed verwandelt!*

De kompanij zingt:

(No. 6)

19.Zij gaf ook haren man met haar,
 geopend wird hem 't ogenpaar.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

20.Zij aten en in de eigen* stond*²
 wierd heel de wereld mèt verwond.
 Ja, alles wat leeft
 God ere geeft.

Duivel

Ik ben de duivel van de echtelie'n,
 aldaar word ik zo menigmaal gezien.

'k Blaas haarlui in 't oor: waarom al dagen
 zichzelve en malkander plagen?
 De man kan zich opknopen,
 de vrouw in 't water lopen:
 dan zijn ze van al haar plagen af,
 bij mijn hebben ze in de hell' haar graf.
 Adam en Eva heb ik ook bedrogen,
 heb ze listiglijk iet voorgelogen,
 dat ze overtraden Gods gebod
 en aten dat God verboden had.
 't Is recht, 't is recht: zulke fruit
 en geef ik niet om een duit.**1
 Hadden Adam en Eva pruimedanten* genomen
 't waar ze duizend maal beter bekomen!

Adam Ach, mijn gemoed is gans verwandeld!*
 O vrouw, zeer kwalijk heb ik gehandeld
 deurdien* ik vollegde uw raad.
 Het blote zwaard nu voor mij staat.
 Ik zien mij nakend en ook bloot,
 o Eva, onze zonde is al zo groot.

God Waar zijt gij Adam, kooft tot mij.

Adam Hier ben ik heer,
 ik schaam mij voor uw ogen zeer.

God Wat schaamt gij u?

Adam Omdat ik at
 Wat gij, o heer, verboden had.

God En waant gij Adam, durft gij hopen
 dat gij uw straffe zult ontlopen?
 Of dat gij uw vergrijp niet boet?
 Wie gaf u, Adam, d'euvelen moed?

Adam Och heer, ik zweer u bij mijn trouw:
 Eva, die gij mij gaaft tot vrouw,
 die gaf mij van den boom te eten.
 Ik en hadde mij waarlijk niet vermeten.*
 Een schonen appel plukte zij
 en beet er in — ik stond erbij—:
 zo overtrad zij u gebod
 en mèt* kooft gij daar aan, heer God.

God Waar is de vrouw die zulks misdeed?

Adam Ginds bij dien boom, heer, dat ik weet.

God (tot Eva) Wat is dit dat gij hebt gedaan?

Eva De boze slang, heer, dreef mij aan
met haar bedrog, zo lang totdat
'k van de verboden vruchten at.
Heer, voortaan doenme wat gij zegt.

God Waar zijt gij Gabriël mijn knecht?
Koomt haastelijk hier, opdat gij hoort
mijn goddelijken wil en woord:
Adam en Eva zult gij heden
verjagen uit den hof van Eden.
Drijft met mijn blinkend zwaard hen uit
de poort die ik voor eeuwig sluit.

De kompany zingt:

(No. 7)

21. Toen joeg de engel Gabriël
hen uiten hof naar Gods bevel.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.

Gabriël Ik heb ontvangen een gebod
al van den allerhoogsten God,
dat ik Adam en Eva heden
verjage uit den hof van Eden. (*de engel buigt met het zwaard naar hen*)
Zo gaat dan henen voor altijd,
bebouwt het veld met noeste vlijt!
In 't zweet uws aanschijns eet uw brood
Adam — en Eva, gij met nood
draagt uwe kinders onder 't harte,
Vermenigvuldigd zij uw smarte.

Eva Wee ons, die arme vrouwen
moeten 't om mij berouwen!
Alsnu 't moet zijn, zo zullenme 't wagen
ons immer naar Gods leer gedragen
en bidden dat hij ons behoedt.

Adam Koomt maar bij mij, mijn Eva zoet!
Mijn God, wanneer roept gij ons wéér?

Och, laat ons niet lang wachten, heer!

Gabriël Zo gaat en uit den hove treedt,
tot ik u langzaam wederkeren heet.*

Eva Ik bid, heer God, verlaat mij niet nadezen.*

Gabriël Eva, wilt zonder twijfel wezen!
Uw man volgt na, zorgt voor uw kind daarneven,
Zo zal God u de zonden àl vergeven.

De kompanij zingt:

(No. 8)

22.Zo werden zij, hoewel nu wijs,
verjaagd al uit het paradijs.
Ja, alles wat leeft
God ere geeft.

Duivel Ik heb die beiden sluw bedrogen,
ze uit het paradijs gelogen,
maar nu wil 'k zien waar ik ze kan vinden
om ze met mijn ketting tezaam te binden.
Heer rechter, heer rechter, eeuwige schand
over Adam en Eva in ketting en band.
Ik weet: gij en scheldt ze de schuld niet kwijt,
zij zullen zijn vermaledijd,*
in zondige wereld gestoten voorgoed
zo* mij treffelijk* gevallen doet.
Te dage en te nacht zal ik mit haar zijn
daar jammer is ende grote pijn.
Daar blaas ik van achter en veuren in 't vuur:
In mijn helle hebben ze rust noch duur.
Ik pook er de vlammen vlijtig aan
dat ze mit mij zweten tezaam
en zullen eeuwelijk daar branden.
Niemand en rukte z'uit mijnen handen!

God Pak u weg, Satan, gij hellehond!
Welk schandelijk woord kwam uit uw mond.
Stof ende aarde zij voortaan uw spijs.
En tegen der creaturen wijs,
wijn*2 gij dit kwade hebt gedaan,
zult ge op uw buik al dagen gaan.
Ziet, hoe is Adam thans zo rijk,
geworden enen god gelijk,

daar hij het goed en kwaad beseft,
wanneer hij zijne handen heft
en leve in alle eeuwigheid.**2

De kompanij zingt bij het afgaan:

(No. 9)

O heilige drievuldigheid,
o goddelijk regiment.*
Aan dood, duivel en ook de hel
kwam nu voorgoed een end.
Gij hebt het eeuwig leven
ons allen weer gegeven.
Nu zijt geprezen alzo zeer
die ons' gedachten kent: de heer.
Zijn rijk wil hij ons geven.

Gabriël

Achtbare, zeer vroede* goedgunstige heren;
ook deugdzame vrouwen en jonkvrouwen in alle ere.
Wilt altegaar niet euvel duiden
dat wij ons spel vertoonden voor u luiden
van hoe God al dingen heit gemaakt,
Mitgader* de mensen bloot ende naakt.
Die schiep hij deur 't goddelijk raadsbesluit
naar zijn gelijkenis uit ene aardenkluit
en gaf ze 't paradijs tot woon,
den hof van Eden al zo schoon.
Maor de slang mit haore listigheid
heeft Adam ende Eva verleid
Dat ze overtraden Gods gebod
en aten dat God verboden had.
Zo zijn ze gekomen in angst ende nood,
ten leste geslagen mit eeuwige dood,
tot den barmhert'gen God zijn zoon liet nederdalen
die veur ons mensen deed losgeld betalen.

'k Bid zo wij kwamen veuls te kort
't ons niet en aangerekend wordt,
maar alles dat wij schuldig bleven
onze onkunde mag zijn toegeschreven.
Hiermee elkeen het alderbest betracht'*
Zo wensen me van God almachtig 'n goede nacht.

MUZIEK

1. Zingen wil 'k uiter herten mijn

Vers 1 en 2 van *Singen will ich aus Herzensgrund*

Dichter onbekend (voor 1568)

Leopold van der Pals (1884-1966)

Alla marcia

The musical score is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a 4/4 time signature. It consists of ten staves of music, each with a corresponding line of Dutch lyrics. The tempo is marked 'Alla marcia'. The lyrics are: 1. Zin-gen wil 'k ui-ter her-ten mijn als't leit in mijn ge-moed, heer laat't mijn mond ge-pre-zen zijn dat het u prij-zen doet. Want gij zijt on-zen God -laat af van al-le spot- die al-len ding ge-scha-pen heit en't al be-stiert naar zijn be-leid, ge-loofd, ge-loofd zij God! 2. En in het mid-den daar stond een boom, met kost'-lij-ke vrucht be-lâen, die haar van God ver-bod-den wierd: die zou-den ze la-ten staan. Zij en moch-ten die niet sma-ken, zij en moch-ten daar-aan niet ra-ken. Den boom zou zijn het le-ven, daar-om-me wil God niet en ge-ven de vrucht die hong daar-aan.

1bis. Zingen wil 'k uiter herten mijn (kort)

Vers 1 van *Singen will ich aus Herzensgrund*

Dichter onbekend (voor 1568)

Leopold van der Pals (1884-1966)

Alla marcia

1. Zin-gen wil 'k ui-ter her-ten mijn als 't leit in mijn ge-moed, heer
 6 laat 't mijn mond ge-pre-zen zijn dat het u prij-zen doet. Want gij zijt on-zen
 11 God -laat af van al-le spot- die al-len ding ge-scha-pen heit en 't
 16 al be-stiert naar zijn be-leid, ge-loofd, ge-loofd zij God!

2. Hoe koel schijnt ons den morgen

Onbekende schrijver; ook bekend uit Karintheë

Leopold van der Pals (1884-1966)

Andante

1. Hoe koel schijnt ons den mor-gen, de zon-ne leit ver-bor-gen. En
 7 al-les wat leeft God e-re geeft. 2. Wij ko-men van al-zo veer ge-gaan ui-tet
 11 land van Ba-by-lon vandaan. Ja, al-les wat leeft God e-re geeft. 3. Eens
 15 schiep de heer die bo-ventroont het he-mel-rijk en wat daarwoont. Ja,
 19 al-les wat leeft God e-re geeft. 4. God schiep de gan-se wij-de aard', met
 23 al-le schep-se-len naar haar aard. Ja, al-les wat leeft God e-re geeft. Als-

27

 ook de ho - ge he - mels-tent met zon en - de maan aan't fir - ma-ment. Ja,

31

 al-les wat leeft God e - re geeft. 6. En maakt, als 't al ge - scha - pen is, de

35

 mens naar zijn ge - lij - ke-nis. Ja, al-les wat leeft God e - re geeft.

39

 Welheeft God al - le werk vol-bracht: den lich - ten dag en ook de nacht. Ja,

43

 al-les wat leeft God e - re geeft. 8. A - dam for-meert hij uit - et stof en


47


 zet hem in zijn groe - nen hof. Ja, al-les wat leeft God e - re geeft.


3. Adam erkent die alles schiep


Onbekende schrijver; ook bekend uit Karinthië

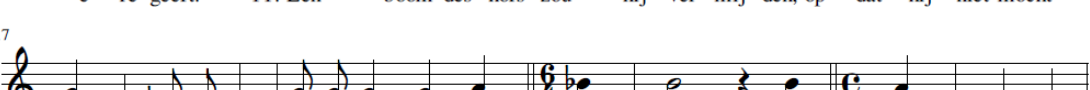
Leopold van der Pals (1884-1966)

Alla marcia

 9. A - dam er-kent die al - les schiep, hem zelfs en elk ding in 't

5

 aan-schijn riep. Ja, al-les wat leeft God e - re geeft. 10. Hij schonk hem al de

9

 vruch-ten zoet, be - geer - lijk voor 'toog, tot spij - ze goed. Ja, al-les wat leeft God

13

 e - re geeft. 11. Eén boom des hofs zou hij ver - mij - den, op - dat hij niet mocht

17

 scha - de lij-den. Ja, al-les wat leeft God e - re geeft. 12. Die boom zou ken-nen

21

 kwaad en goed. God spreekt: "Dit prent in uw ge - moed." Ja, al-les wat leeft God

26

 e - re geeft. 13. God nu deed een slaap zo diep op A - dam val - len en hij sliep.

33

 Ja, al-les wat leeft God e - re geeft. 14. Hij neemt, als A - dam de

38

 o - gen sluit, een rib - b' en hij scheidt een vrouw daar - uit. Ja, al-les wat leeft God e - re geeft.

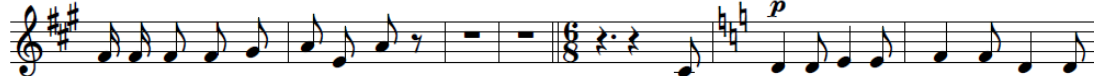
4. Nu leefden ze vol heerlijkheid

Onbekend; ook bekend uit Karinthië

Leopold van der Pals (1884-1966)

Allegro *f*

 15. Nu leef - den ze vol heer - lijk - heid, elk ding was tot haar dienst be - reid. Ja,

6

 al - les wat leeft God e - re geeft. 16. Zo - dra de dui - vel zulks ver - nam, hij

13

 hei - me - lijk ge - slo - pen kwam — ja, al - les wat leeft God e - re geeft — 17. al

18

 naar der slan - ge wij - ze al in den pa - ra - dij - ze. Ja, al - les wat leeft God e - re geeft.

5. Toen plukte zij den appel af

Onbekende schrijver; ook bekend uit Karinthië

Leopold van der Pals (1884-1966)

Moderato

 18. Toen pluk - te zij den ap - pel af en E - va dien te

6

 e - ten gaf. Ja, al - les wat leeft God e - re geeft.

6. Zij gaf ook haren man met haar

Onbekende schrijver; ook bekend uit Karinthië

Leopold van der Pals (1884-1966)

Moderato *f*

19. Zij gaf ook ha-ren man met haar, ge - o - pend werd hem 't o - gen-paar. Ja,

6

al-les wat leeft God e - re geeft. 20. Zij a - ten en in de ei - gen stond wierd

10

heel de we - reld mèt ver - wond. Ja, al - les wat leeft God e - re geeft.

7. Toen joeg de engel Gabriël

Onbekende schrijver; ook bekend uit Karinthië

Leopold van der Pals (1884-1966)

Moderato

21. Toen joeg de en - gel Ga - bri - el hen ui - ten hof naar

5

Gods be - vel. Ja, al - les wat leeft God e - re geeft.

8. Toen werden zij, hoewel nu wijs

Onbekende schrijver; ook bekend uit Karinthië

Leopold van der Pals (1884-1966)

Moderato

22. Zo wer - den zij, hoe - wel nu wijs, ver - jaagd al uit het

5

pa - ra dijs. Ja, al - les wat leeft God e - re geeft.

9. O heilige drievuldigheid

Vers 14 van *Singen will ich aus Herzensgrund*

Dichter onbekend (voor 1568)

Leopold van der Pals (1884-1966)

Alla marcia

O he - li - ge drie - vul - dig - heid, o god - de - lijk re - gi - ment. Aan
 6 dood, dui - vel en ook de hel kwam nu voor - goed een end. Gij hebt het eeu - ig
 11 le - ven ons al - len weer ge - ge - ven. Nu zijt ge - pre - zen al - zo zeer die
 16 ons' ge - dach - ten kent: de heer. Zijn rijk wil hij ons ge - ven.

WOORDENLIJST

Algemene eigenschappen van de gebruikte taal:

- Ontkenningen zijn dubbel (als in het Franse ne... pas): 'ik weet het niet' wordt 'ik en weet het niet'. Dit is een algemeen Nederlandse oude constructie, tot ca. 1600 zeer algemeen.
- De ik-vorm kan ook geschreven worden als hele werkwoord + -me, bijvoorbeeld in het Sterrengezag: 'ik groet' wordt 'groeten me'. Dit is een Brabantse dialectconstructie.
- Gabriël gebruikt in de epiloog twee keer woorden met de letter ao. Dit is een dialectuitspraak, onder meer in het Brabants. Hij wordt uitgesproken als de /o/ in zone.

<i>Woord</i>	<i>Betekenis</i>
aanroeren	aanraken
alevel	niettemin
altemaal	alles/allen tezamen, altegaar
betracht'	trachten, streven naar
desgelijk	evenzo
deurdien	doordat
eigen	zelfde
ereis	een keer
vang(e)t aan	begint (gebiedende wijs)
heet	opdragen, uitnodigen (beide betekenissen passen)
heit	= heeft
hong	= hing
leul'ken	lelijke (fantasiespelling van Bruinier)
merkt	iets in acht nehmen, iets waarnemen
mèt	net op dat moment
mint	minnen = liefhebben
mitgader	daarbij nog, bovendien
nadezen	hierna, naderhand
neerstelijk	naarstig, volijverig
neffens	naast
ontvâat	ontvangt
pruimedanten	pruimen
regiment	heerschappij
rondsomme	rondom
slaan	afgebroken heldere zangtonen voortbrengen (van een vogel)
smaken	proeven
stond(e)	¹ van stonde af aan = van nu af aan ² tijd, moment
temet	¹ tegelijk, in de zin van 'eveneens' ² zo-even, zopas
treffelijke	uitstekend
vermaledijd	vervloekt
vermeten	zich vermeten: iets aanmatigends wagen
verwandelen	het verwandelt mijn gemoed = het beroert me zeer

veulderhand	van allerlei soort
vroede	wijs (wijze)
wijl	¹ een korte tijd ² aangezien
zelfs	zelf
zo	wat, hetgeen (betrekkelijk voornaamwoord)

**1 (p. 19)

't Is recht, 't is recht: zulke fruit | en geef ik niet om een duit.

Waarlijk, waarlijk, zulk fruit verkoop ik niet voor weinig geld

Dat wil zeggen: de duivel eist een hoge prijs, namelijk de zielen van Adam en Eva, voor het aanbieden van het fruit.

Duitse tekst: *O recht, o recht, eim solchen Ratzen | ein solchen Apfel gib ich nit um ein Batzen.*

Vrij vertaald, zie de opmerkingen van Marks (1997, p. 107 n. 24) en Schröer (1862, p. 136 n.).

**2 (p. 22)

(...) daar hij het goed en kwaad beseft, | wanneer hij zijne handen heft | en leve in alle eeuwigheid.

De betekenis van de tekst is duidelijk, echter is deze passage elliptisch. Bedoeld is dat Adam zijn handen heft (Luthervertaling: *das er nicht ausstrecke seine Hand*) om ook van de boom des levens te eten, wat hem onsterfelijk zou maken. Dat is in de Bijbel de reden dat Adam en Eva uit het paradijs gestuurd worden (Genesis 3:22).

Marks (1997 p. 40 en 108v. n.) grijpt in de tekst in: hij voegt drie regels van Hans Sachs toe (Sachs 1870/1548 p. 47) en voegt daarvoor twee toe om de tekst in de passen in het toneelstuk. Er is echter geen geldige reden op grond van vergelijking van de handschriften en uitgaven om dit te doen.